

Vogelbalans

thema bos

2011

SOVON Vogelonderzoek Nederland

Vogelbalans 2011: de belangrijkste conclusies

Michel Geven

Veel bosvogels laten positieve ontwikkelingen zien. Ze profiteren van uitbreiding van het bosareaal, het ouder worden van de bestaande bossen en een veelzijdiger bosbeheer. Soorten waar het goed mee gaat zijn onder andere kleine bonte specht, boomklever en middelste bonte specht. Laatsgenoemde soort was 15 jaar terug nog een incidentele broedvogel, maar rukt nu vanuit België en Duitsland op. Minder goed vergaat het naaldbosbewoners als goudhaan, zwarte mees en kuifmees, lange afstandstrekkers als fluitier en zomertortel en enkele roofvogels, waaronder sperwer. Enkele van deze soorten namen sinds 1990 met 80% af. Onderzoek heeft laten zien dat sperwers in bossen op de hoge zandgronden weinig jongen grootbrengen. Verzuring en vermessing zorgen er voor een hoge stikstofbelasting, die op zijn beurt via een slechte voedselkwaliteit bij de sperwer leidt tot minder legsels. Deze stikstofbelasting is een belangrijk knelpunt bij het behoud en herstel van natuurwaarden in veel Nederlandse Natura 2000-gebieden.

Harvey van Diek

Harvey van Diek

Vogels van het boerenland vertonen ondanks de vele beheersmaatregelen geen tekenen van herstel. Positieve uitzonderingen zijn grote vogels die zich met specifieke beschermingsmaatregelen laten helpen, zoals ooievaar, grauwe kiekendief en kerkuil. De stand van scholekster, Kievit, grutto en veldleeuwerik daarentegen is nog maar 40-70% van het aantal in 1990; kempfaan is vrijwel uitgestorven. Bij de scholekster is de verspreiding in het binnenland sterk ingekrompen. Nieuw onderzoek laat nog eens het belang van een hoog waterpeil voor weidevogels zien. Indien de huidige tendens naar droge voorjaren (zoals in 2011) zich doorzet zal het belang van een hoog waterpeil alleen maar groter worden. Veel weide- en vooral akkervogels (deels eigen broedvogels, deels overwinteraars) vinden op de gangbare percelen in de winter te weinig voedsel. Beheerexperimenten laten zien dat het laten staan van stoppel- of graanranden potentie hebben om het boerenland in de winter aantrekkelijker te maken.

Er is sprake van een verdergaande tweedeling in de Nederlandse vogelbevolking: soorten die er goed voorstaan gaat het voor de wind, terwijl reeds bedreigde soorten verder afnemen of zich hooguit op een kwetsbaar niveau stabiliseren. Dit proces komt goed tot uiting bij de trends van Rode Lijstsoorten en ontwikkelingen in de Vogelrichtlijngebieden van het Natura 2000-netwerk. Bedreigde soorten vertonen geen herstel of nemen verder af, terwijl vooral de aantallen bij een grote groep broedvogels nog ver verwijderd zijn van de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000. Positieve uitzonderingen op de negatieve trends van Rode Lijstsoorten vinden we onder andere bij moerasvogels als purperreiger, grote zilverreiger en woudaap. Een aantal moeraszangvogels profiteert momenteel van de natte omstandigheden in de Afrikaanse winterkwartieren in de Sahel.

Kees Koffijberg

Een aantal ganzen en zwanen keert met steeds minder jongen in de overwinteringsgebieden terug. Bij kleine zwaan, toendrarietgans, kolgans en ook rotgans loopt het broedsucces in de afgelopen 10-15 jaar terug. Bij de kleine zwaan leidt dat ook tot een forse afname van de aanwezige aantallen en veranderingen in het seizoensvoorkomen.

Inleiding

Peter Eekelder

2011: het Jaar van de Bossen

Bijna eenderde van de landoppervlakte op aarde bestaat uit bos, en van de wereldwijde biodiversiteit op land is naar schatting 80% in die bossen te vinden. Bos voorziet bovendien in de dagelijkse levensbehoeften van miljoenen mensen en speelt een belangrijke rol bij de regulatie van het klimaat. Tegelijk staat bos sterk onder druk, niet alleen in bekende regio's als het Amazonebekken in Zuid-Amerika, maar ook in West-Afrika, waar veel van onze bosvogels overwinteren. Om het belang en de problemen van bossen onder de aandacht te brengen is 2012 door de VN uitgeroepen tot het internationale 'Jaar van de Bossen'.

In Nederland neemt bos, vergeleken met bijvoorbeeld de grote oppervlakte boerenland, een bescheiden plaats in het landschap in. Er is zelfs een levende discussie welk type bos van nature wel bij Nederland hoort. Bij de gemiddelde Nederlander staat bos echter hoog op de agenda als het gaat om natuurbeleving en recreatie. Veel Nederlanders associëren een boswandeling zelfs expliciet met natuur, terwijl de huidige generatie bossen in ons land gewoonlijk juist verre van natuurlijk is. Voor sommige vogelsoorten vormt het bosareaal een zwaartepunt van het voorkomen, denk aan de boomklever en nieuwkomers als de middelste bonte specht.

In deze Vogelbalans 2011 besteden we daarom speciaal aandacht aan de ontwikkelingen in bos en bosvogels, naast algemene trends in de andere landschappen die Nederland rijk is. De gepresenteerde gegevens zijn voor een belangrijk deel afkomstig van de telprojecten die SOVON

samen met het CBS coördineert in het kader van het Netwerk Ecologische Monitoring. Waar mogelijk worden ook resultaten van speciaal uitgevoerd onderzoek besproken. Monitoring heeft immers vooral een signaalfunctie, terwijl gericht onderzoek inzicht moet geven welke factoren verantwoordelijk zijn voor toe- of afname van soorten. Het middenkatern van deze Vogelbalans wordt gevormd door een overzicht van de ontwikkelingen in de Nederlandse vogelstand in het algemeen, en Rode Lijst-soorten, Natura 2000-soorten en habitatspecialisten in het bijzonder.

INTERNATIONAAL JAAR
VAN DE BOSSEN • 2011

Inhoud

Bos in Nederland in feiten en cijfers	4
Boerenland	6
Moeras en open water	9
De stand van de vogels in 2011	11
Bos	16
Heide en duinen	18
Kust en wad	20
Stad	22

Bos in Nederland: feiten en cijfers

Luc Hoogenstein / Buiten-Beeld

Historie

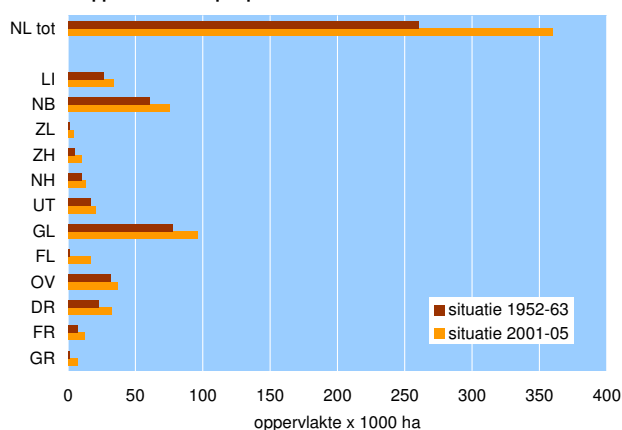
Nederland was van oorsprong een bosrijk land met uitgestrekte eiken-, hardhout- en zachthoutoibossen. Al in de Middeleeuwen werden de meeste van deze bossen gekapt. In 1870 was nog maar 3% van ons land bebost. Herinplant, reductie van de grootschalige schapenhouderij en later ook natuurbescherming deden het bosareaal weer groeien. Desondanks neemt bos in ons land nog steeds een bescheiden plaats in. De 396.000 hectare bos die we hebben beslaat maar 10% van het landoppervlak; in landen als Duitsland of Frankrijk ligt dat aandeel bij 25-30%. De grootste aaneengesloten Nederlandse bosgebieden zijn de Veluwe en het Drents-Friese Wold. De meeste andere bosgebieden zijn sterk versnipperd en vaak klein van omvang. Ondanks het verhoudingsgewijs kleine bosareaal vinden we in de Nederlandse bosgebieden een aantal kenmerkende bosvogels. Daaronder bevinden zich Rode Lijstsoorten als zomertortel, groene specht, grauwe vliegenvanger, kortsnavelboomkruiper en wielewaal.

Bosareaal neemt toe en bossen worden ouder

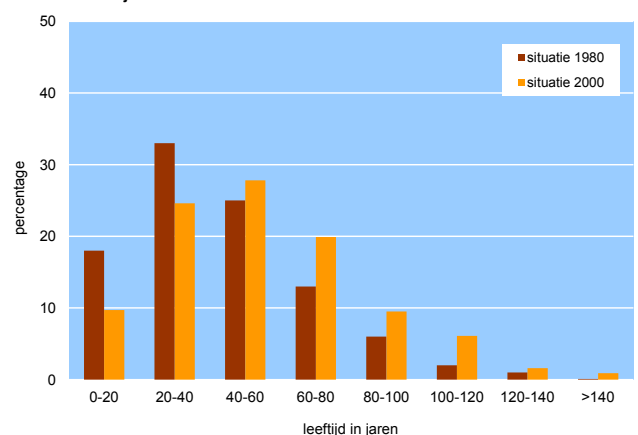
Het bosareaal is in Nederland in de afgelopen 100 jaar gestaag toegenomen. De meeste aanplant vond plaats in de eerste helft van de twintigste eeuw. Sinds 1950 is er nog eens bijna 100.000 hectare bos bij gekomen. Dit bleef niet beperkt tot bosrijke provincies als Gelderland en Noord-Brabant maar strekte zich uit tot de open landschappen in bijvoorbeeld de provincies Groningen en Flevoland. De bestaande bossen worden ook steeds ouder, en daarmee waardevoller voor veel soorten. In 2000 was ruim de helft van de bossen tussen de 20 en 60 jaar oud.

De uitbreiding van het bosareaal in voorheen open landschappen in het noorden en westen van het land speelde veel bosvogels in de kaart. In het laatste kwart van de twintigste eeuw nam het aantal algemene bosvogelsoorten nergens zo sterk toe als in Groningen, Friesland, Noord-Holland en Flevoland. Voorbeelden zijn grote bonte specht, tjitjaf en vink.

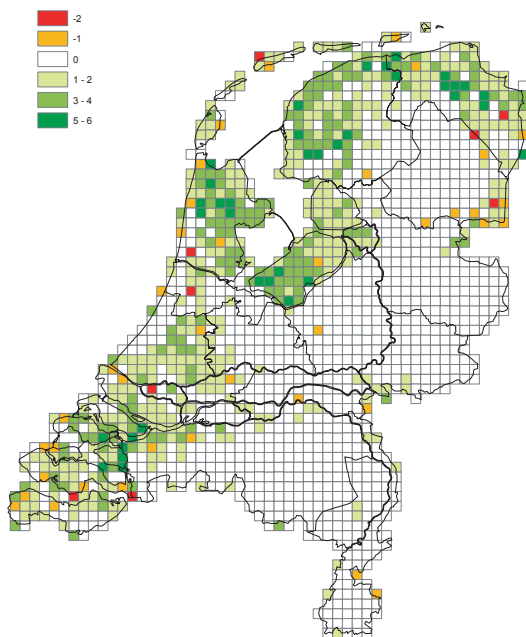
Oppervlakte bos per provincie

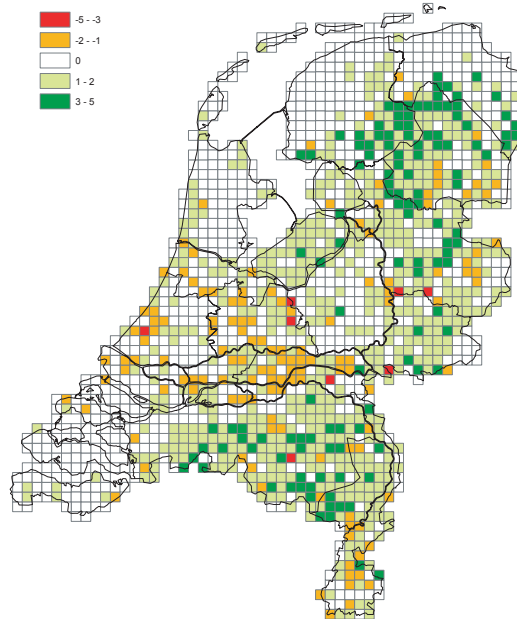
Leeftijd Nederlandse bossen

Algemene bosvogels

Bosvogels van oud loofbos

Veranderingen in de verspreiding van enkele algemene bosvogels en soorten van oud loofbos tussen 1973-77 en 1998-2000. Weergegeven is de verandering in het aantal soorten per 5x5 km atlasblok.

Tegelijk leidde toegenomen ouderdom van het reeds aanwezige bos op bijv. de hoge zandgronden tot vestiging of toename van soorten van oud loofbos, denk aan bosuil, kleine bonte specht en appelvink. Het voor de komende jaren geplande atlasproject voor broedvogels, het derde op rij, zal laten zien in hoeverre deze ontwikkelingen hebben doorgezet.

Naaldbos dominant

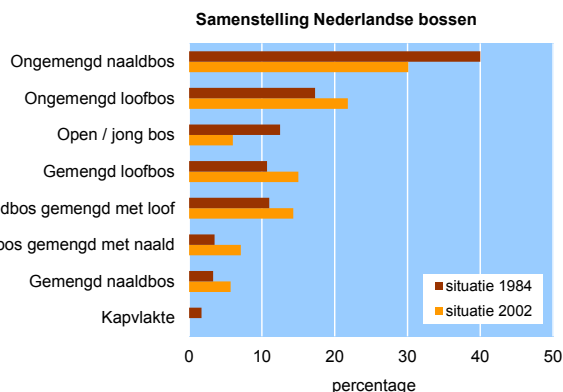
Vanuit de historie van bosaanplant bestaat het Nederlandse bos vooral uit weinig gevarieerde 'dennenakkers': eenvormige opstanden van grove den, lariks, douglas en fijnspar. Van deze soorten is alleen de grove den min of meer inheems. Ook nu nog bepaalt bos waarin naaldbomen domineren het beeld in Hoog-Nederland. Het beheer, dat oorspronkelijk vooral was gericht op houtproductie, werd echter veelzijdiger. Het houdt nu meer rekening met natuurlijke processen als spontane verjonging en afstervende bomen, terwijl de houtkap kleinschaliger plaatsvindt ('groepenkap'). Dit geïntegreerde bosbeheer leidde in de afgelopen dertig jaar tot een toename van gemengd bos en loofbos, en een afname van zuiver naaldbos. Deze ontwikkelingen zullen in de komende jaren doorzetten. Wel lijken sommige terreinbeheerders meer aan te sturen op commerciële vormen van bosbeheer. Dit proces, ingegeven door recente bezuinigingen op natuurbeheer, kan gevolgen hebben voor vogelsoorten die gebonden zijn aan loofhout.

Bossen lijden onder overdaad aan stikstof

De grootste problemen voor de Nederlandse bossen, vooral die op de hoge zandgronden, zijn vermisting, verzuring en verdroging. Dit leidt tot versnelde vegetatiesuccessie en overheersing door stikstoftolerante plantensoorten. In bossen op schrale bodems gaat het om vergrassing met bochtige smele, in bossen op voedselrijkere bodems om planten als braam en brandnetel. Verzuring en

vermisting worden veroorzaakt door uitstoot van zwaveldioxide (SO₂) en stikstof (NO_x, NH₃). Hoewel de uitstoot in industrie en verkeer in het algemeen is verminderd, zorgt vooral de landbouw op veel plaatsen nog steeds voor een te hoge stikstofbelasting. Dit vormt een belangrijk knelpunt bij herstelmaatregelen. Het vormde de aanleiding tot beleidsinitiatieven als de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) in Natura 2000-gebieden, provinciale verordeningen als "Stikstof en Natura 2000" en de Wet Ammoniak en veehouderij (Wav) voor depositiegevoelige EHS-gebieden.

De belangrijkste effecten op vogels zijn een afnemend voedselaanbod voor soorten die foerageren op grotere ongewervelden en aantasting van het broedbiotoop door verruiging van de vegetatie. In wat mindere mate speelt ook kalkgebrek een rol. Dit heeft een negatieve invloed op de kwaliteit van de legfels van bijv. mezen en draagt daarmee bij aan tekortschietend broedsucces. Recent onderzoek toont aan dat de hoge stikstofbelasting, via verslechterde voedselkwaliteit, niet zonder gevolgen blijft voor de broedprestaties van verschillende roofvogelsoorten (zie pagina 17).

Boerenland

Ran Schols

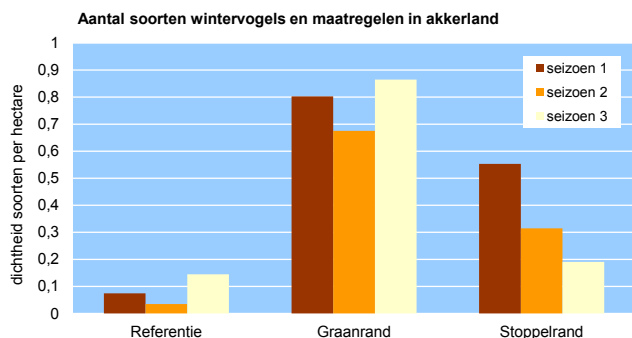
Experimenten tonen belang wintervoedsel aan

Veel soorten akker- en weidevogels lijden in de broedtijd onder de voortschrijdende intensivering van het boerenbedrijf. Minder bekend is, dat vooral akkervogels ook in de winter met dezelfde problematiek worden geconfronteerd. Ze komen in de knel doordat ingezaaide of geploegde percelen te weinig voedsel bieden. Zoals onlangs aangetoond voor de veldleeuwerik gaat het dan niet alleen om wintergasten uit Noord- en Oost-Europa, maar ook om eigen broedvogels¹. In een aantal provincies, waaronder Groningen, Drenthe, Flevoland en Zeeland, wordt momenteel met verschillende maatregelen geëxperimenteerd hoe het voedselaanbod in de winter te verhogen. Uit onderzoek in Zeeland², uitgevoerd op geploegde

(referentie) percelen en percelen met graanranden of stoppelranden, bleek dat het aantal vogelsoorten op graan- en stoppelranden significant hoger was dan op de gangbare percelen. De meeste soorten werden aangetrokken door de graanranden, waar het voedselaanbod door ontkiemende akkerkruiden en een hogere graankorrel-dichtheid het grootst was. Graanranden verliezen echter in de loop van de winter hun aantrekkingskracht doordat de voedselvoorraad uitgeput raakt. Deze bevindingen zullen, samen met de resultaten van elders uitgevoerd onderzoek, moeten leiden tot voorstellen voor aanvullingen en verbeteringen op de huidige beheerspakketten. Uiteindelijk moet dit resulteren in een effectievere uitvoering van het agrarisch natuurbeheer op akkers.

Hoog waterpeil belangrijk voor weidevogels en hun voedsel

Experimenteel onderzoek uitgevoerd in een drietal proefgebieden in Nederland en aangrenzend Nordrhein-Westfalen (D) laat zien dat een hoog waterpeil niet alleen gunstig is voor het broedverloop van weidevogels, maar ook de voedselbeschikbaarheid stimuleert³. Een hoog waterpeil werd al langer als belangrijke randvoorwaarde voor hoge weidevogeldichtheiden beschouwd. Het vertraagt immers de groei van de vegetatie (latere maaidata) en leidt tot een lagere en meer open vegetatiestructuur die de foerageermogelijkheden voor kuikens vergroot⁴. De experimenten bevestigden ook dat regenwormen onder nattere omstandigheden meer in de bovenste (voor vogels bereikbare) laag van de bodem zitten.

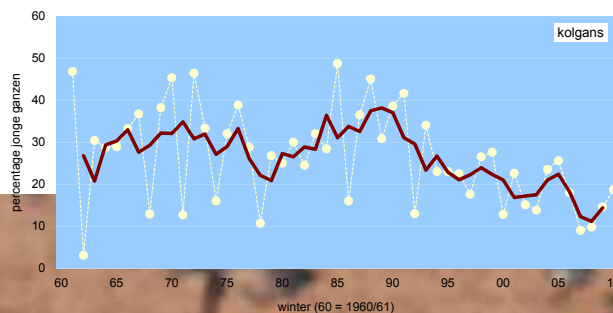
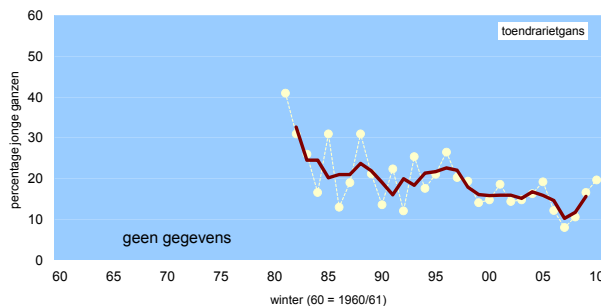
Bovenal bleken emelten een onverwacht belangrijke voedselbron: een prooi-soort waarvan de verticale verdeling in de bodem niet zo sterk varieert als bij regenwormen, maar die juist wel in hogere dichtheden voorkomt op nattere percelen. Een belangrijke factor die de voedselbeschikbaarheid mede bepaalde, was de indringingsweerstand; zeg maar de hardheid van de bodem. Bij een bodemvochtigheid van meer dan 30% is deze indringingsweerstand betrekkelijk stabiel. Bij bodems onder deze drempelwaarde neemt hij snel toe en wordt het voor weidevogels moeilijker met hun snavel in de bodem te prikken en voedsel te bemachtigen. Tegelijk neemt dan ook nog eens de beschikbaarheid van regenwormen af. Het belang van een hoog waterpeil is extra cruciaal nu droge voorjaren steeds vaker lijken op te treden. Het voorjaar van 2011 kende zelfs een uitzonderlijk hoog neerslagtekort voor de tijd van het jaar. Van belang is wel dat het waterpeil al aan het begin van de winter wordt opgezet om een maximaal effect te hebben.

Harvey van Diek

Afnemend broedsucces bij arctische ganzen

Onder de in Nederland overwinterende kol- en toendrarietganzen werden de afgelopen tien jaar steeds minder jonge vogels aangetroffen: 2007 en 2008 behoorden zelfs tot de slechtste broedjaren sinds de start van de tellingen op de Nederlandse pleisterplaatsen. Deze tellingen zijn, vanwege het grote aandeel van de ganzenpopulatie dat bij ons overwintert, een goede indicatie van het broedsucces in de arctische broedgebieden. Vooral bij de kolgans springt de afname sinds 1991 in het oog. Het aandeel eerstejaars in de winterpopulatie daalde van gemiddeld 31.7% in de jaren tachtig tot 16.7% na 2000. Deze cijfers komen goed overeen met die van de toendrarietgans, wat erop wijst dat vooral omstandigheden in de broedgebieden (denk aan weersomstandigheden en predatoren) een belangrijke oorzaak zijn voor de variatie in het broedsucces. Opvallend is dat verminderd broedsucces niet leidt tot afnemende aantallen. Van de toendrarietgans verbleef bij ons in de koude winter van 2009/10 zelfs een recordaantal vogels (266.000) als gevolg van een influx uit oostelijker overwinteringsgebieden. Bij de kolgans worden de laatste winters gemiddeld ruim 800.000 dieren geteld. Mogelijk speelt bij deze soort echter ook een verplaatsing tussen de verschillende Europese overwinteringsgebieden een rol. In welke mate dat voorkomt zal in de komende jaren worden onderzocht in een gezamenlijk onderzoeksproject van Radboud Universiteit Nijmegen, NIOO en SOVON.

Ontwikkeling in het broedsucces (percentage eerstejaars) van kolgans en toendrarietgans. Symbolen geven het jaarlijkse percentage jongen weer, de lijn het lopend gemiddelde.

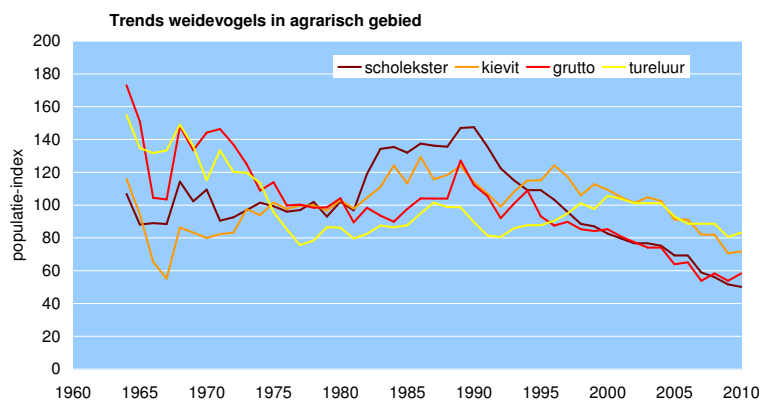
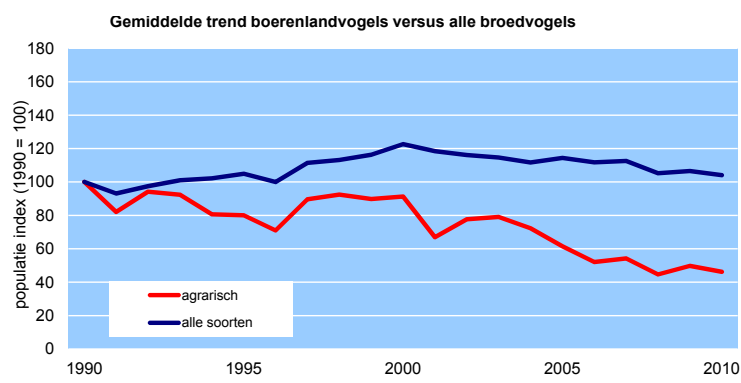

Mark Schuurman / Buiten-Beeld

Succesvol Jaar van de Boerenzwaluw

Met de ingevoerde gegevens van 17.000 nesten en 7000 locaties waar informatie over de nestomgeving werd verzameld, is het Jaar van de Boerenzwaluw 2011 een groot succes geworden. De organisatie lag in handen van SOVON en Vogelbescherming Nederland. Vooral de gegevens over de nestplaatskeuze en nestomgeving zijn erg interessant omdat het gaat om een herhaling van een vergelijkbaar opgezet onderzoek uit 1993. Op die manier kunnen we vaststellen wat er sindsdien is veranderd en hoe dat heeft bijgedragen aan de afname van de soort. De nu verzamelde gegevens zijn bovendien zo gedetailleerd dat ook een nauwkeuriger schatting voor de Nederlandse broedpopulatie mogelijk is.

Geen herstel bij weidevogels

Weidevogels zijn sterk in aantal afgenomen. De stand van scholekster, kievit en grutto is nu 40-70% lager dan in 1990. De laatste indexcijfers van het broedvogelmeetnet laten geen verdere afname zien. Een stabilisatie zien we ook terug bij de meeste andere broedvogels van het boerenland. In de afgelopen twintig jaar nam de stand van boerenlandvogels gemiddeld met meer dan 50% af. Dit beeld wordt ook elders in Europa gevonden en wijst nog eens op de noodzaak van goede maatregelen, in het bijzonder vernieuwingen in het gemeenschappelijke landbouwbeleid van de EU. Van onze weide- en akkervogels gaat het ooievaar, grauwe kiekendief, kwartel, kerkuil, roek en geelgors momenteel voor de wind. Dit komt deels door succesvolle soortbescherming (ooievaar, grauwe kiekendief, kerkuil). Positief is ook dat boerenzwaluw en gele kwikstaart het in 2010 goed deden. Daarentegen bereikten patrijs, kwartelkoning, watersnip en veldleeuwerik de laagste stand sinds 1990. De kemphaan, staat op punt van uitsterven.

Han Bouwmeester

Soortbescherming pakt goed uit bij enkele grote vogelsoorten, waaronder de grauwe kiekendief. De Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief telde in 2011 in totaal 63 broedparen in Nederland, waarvan 49 in de provincie Groningen. Elders werden broedparen gevonden in Flevoland (9), Friesland (3), Drenthe (1) en Overijssel (1).

Bronnen: (1) Hegemann et al. Ardea 98: 135-143. (2) Roodbergen et al. 2011. SOVON-onderzoeksrapport 2011/18. (3) Kleijn et al. 2011. SOVON-onderzoeksrapport 2011/10 / A&W-rapport 1532 / Alterra rapport 2187. (4) Kleijn et al. 2009. De Levende Natuur 110: 184-187.

Moeras en open water

Harvey van Diek

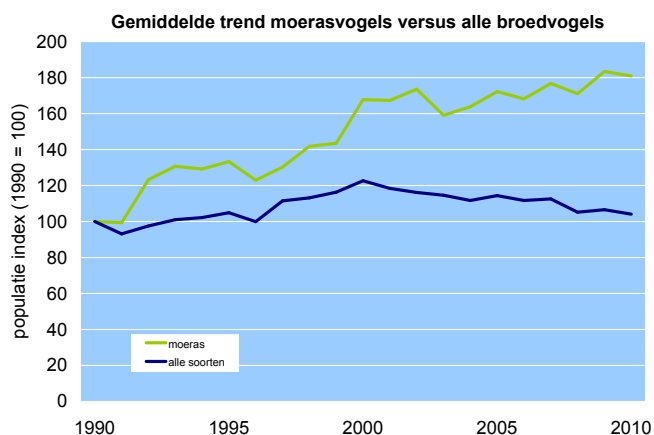
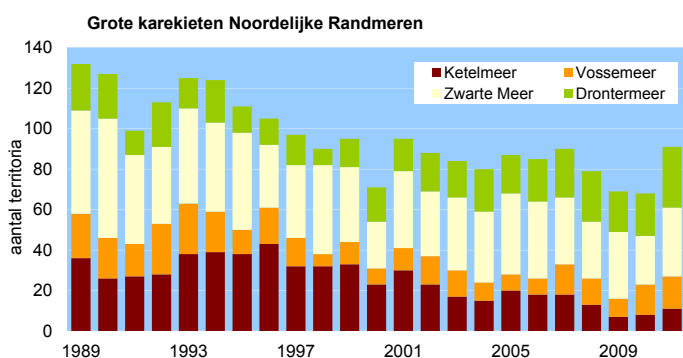
Goed jaar voor de grote karekiet

In de Noordelijke Randmeren en de IJsseldelta werden in 2011 91 territoria van de grote karekiet geteld: een toename van liefst 34% ten opzichte van 2010. Het gebied is een bolwerk voor grote karekieten in Nederland, die er profiteren van de brede waterrietzones in bijv. het Zwarte Meer. In 2009 en 2010 bleek de populatie er echter gehalveerd ten opzichte van de jaren zeventig. Belangrijke oorzaken hiervoor zijn een afnemende dynamiek (mede door aanleg van ondieptes voor natuurontwikkeling), een onnatuurlijk waterpeil en een algehele aftakeling van de waterrietzone. Recent speelde ook verminderd rietbeheer een rol¹. Het laatste knelpunt is nu door de terreinbeheerders opgepakt en kan tot herstel van geschikte habitat leiden. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van waterriet op opgespoten zandplaten in het Ketelmeer en Vossemeer. Of deze maatregelen voldoende soelaas bieden, zullen toekomstige inventarisaties moeten uitwijzen. Het piekjaar 2011 lijkt vooral een oorzaak buiten Nederland te hebben.

De natte winter in de Sahelzone zal de winteroverleving van grote karekieten hebben geholpen, en net als bij rietzanger en snor aan de huidige opleving van de broedpopulatie in het gebied bijdragen.

Moerasvogels succesvol

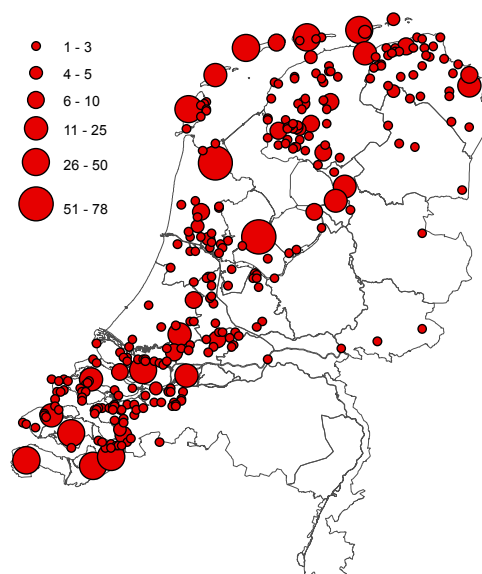
Van de Nederlandse broedvogels doen (de meeste) moerasvogels het beter dan veel andere soorten. Dat geldt niet alleen voor de bekende succes-soorten als grote zilverreiger, grauwe gans en krooneend, die nog steeds onverminderd in aantal groeien, maar ook voor bijv. purperreiger, sprinkhaanzanger, snor, rietzanger en kleine karekiet. Deze lange afstandstrekking profiteren deels van de momenteel neerslagrijke condities in de West-Afrikaanse overwinteringsgebieden in de Sahel. Ook een bijna verdwenen soort als het woudaapje keert terug. Een opvallende dissonant is de naar Oost-Afrika trekkende bosrietzanger, waarvan de stand sinds 1990 met 30% daalde.

Stond het woudaapje in Nederland rond de eeuwwisseling bijna op uitsterven, sindsdien neemt het aantal weer iets toe. Er worden zelfs zekere broedgevallen gemeld. In 2010 en 2011 doken broedparen onder andere op in de Lepelaarplassen, de oostelijke Vecht plassen, in de Rijnstrangen en bij Zevenhuizen in Zuid-Holland. Ook in Vlaanderen signaleren vogelaars een recente opleving van de broedpopulatie. Voor herstel naar een stand van naar schatting 500 paren, zoals in Nederland rond 1950 het geval was, is echter nog een lange weg te gaan. Recente schattingen gaan uit van een populatie van tenminste 25-50 paren. Deze ruime marge wordt aangehouden vanwege de lage trefkans om woudaapjes tijdens het inventariseren te vinden.

Michel Geven

Verspreiding van broedende bruine kiekendieven in Nederland in 2010.

Nieuwe populatieschatting voor de bruine kiekendief

Op basis van de gegevens verzameld in het kader van het Jaar van de Bruine Kiekendief wordt voor 2010 de landelijke broedpopulatie geschat op 1150-1250 broedparen². Ten opzichte van eind jaren negentig, toen er rond 1300-1450 paren in ons land nestelden, betekent dit een lichte achteruitgang. De afname deed zich voor in vrijwel alle op de kaart aangegeven broedgebieden. Alleen in het Waddengebied en het Hollandse laagveengebied kon de soort zich nog enigszins handhaven. Bruine kiekendieven worden op veel plaatsen onder andere geconfronteerd met verdroging en verlanding van moerasgebieden (waardoor nestplaatsen beter toegankelijk worden voor bodempredatoren), afgenomen voedselaanbod en plaatselijk ook vervolging en verstoring (met name in Zeeland en Friesland).

Sterke afname kleine zwaan

Het aantal overwinterende en doortrekkende kleine zwanen in Nederland is sinds 1995/96 met gemiddeld 6% per jaar gedaald. De recente aantallen liggen 46% onder de instandhoudingsdoelstellingen die in het kader van Natura 2000 voor heel Nederland gelden. In de laatste winters werden bij de watervogeltellingen nog hooguit 9.600 kleine zwanen in Nederland geteld. In 2005/06 waren dat er nog 15.000. De afname in Nederland volgt internationale ontwikkelingen en wordt vooral gevoed door aanhoudend slechte broedresultaten. Waar die op hun beurt door worden bepaald, is nog niet geheel opgehelderd. Er kunnen zowel factoren in de broedgebieden spelen (denk

aan klimaatverandering, predatie, habitatverlies) als omstandigheden tijdens de trek en winterperiode (voedselaanbod, verstoring). Röntgenopnamen bij vogels die ten behoeve van ringonderzoek werden gevangen, laten bovendien zien dat ook tegenwoordig nog bijna een kwart van de zwanen hagelkorrels in het lichaam heeft. Dit wijst erop dat ook (illegale) jachtpraktijken nog steeds voorkomen, of dat zwanen per ongeluk geraakt worden tijdens de jacht op andere watervogels³. Ook in Nederland, waar doorgaans 60% van de kleine zwanen pleistert (doortrek niet meegerekend), liggen negatieve veranderingen op de loer. Zo zijn er plannen om de waterstanden in de Randmeren en het IJsselmeer te verhogen en is de waterstand in het Lauwersmeer in het najaar vaak te hoog. Voor de kleine zwaan betekent dat een afname van het voedselaanbod, omdat ondergedoken waterplanten bij een hoger peil moeilijker bereikbaar worden. Daarnaast treedt plaatselijk verstoring op door toenemende vaarrecreatie (vooral kitesurfers). Om de afname van de kleine zwaan een halt toe te roepen, wordt binnenkort een internationaal actieplan gelanceerd.

Els Branderhorst / Buiten-Beeld

Bronnen: (1) Deuzeman 2011. *Vogels in Overijssel* 10: 111-117. (2) van Bruggen et al. 2011. *SOVON-Informatierapport 2011/07*. (3) Rees & Beekman 2010. *British Birds* 103: 640-650.

De stand van de vogels in 2011

Algemene trends in de Nederlandse vogelstand

De monitoringprojecten van SOVON geven voor de meeste Nederlandse vogels goed inzicht in de aantalsontwikkeling in de laatste drie tot vier decennia. Bij de broedvogels zijn de trends sinds 1990 redelijk goed in evenwicht: er zijn net iets meer soorten die toenemen (78), dan soorten die afnemen (67). Na 2000 zijn er juist iets meer afnemende soorten (64) dan toenemende soorten (59), maar in het oog springt vooral de grotere groep van soorten waarvoor geen eenduidige trend is vast te stellen. Dit komt meestal door aantallen die van jaar tot jaar sterk fluctueren en binnen de relatief korte periode van tien jaar niet structureel veranderen.

Eenzelfde patroon zien we ook bij de wintervogels, zoals vastgesteld met het Punt-Transect-Tellingenproject (PTT). Hiermee worden soorten gevolgd die in de winter in het Nederlandse landschap verblijven, buiten de waterrijke gebieden om; denk aan duiven, leeuweriken, piepers, lijsters, kraaien en vinkachtigen. Ook hier overheersen op langere termijn de opgaande trends (31 van de 64 gevolgde soorten), maar wordt na 2000 een duidelijke kentering naar negatieve trends zichtbaar. Opvallend genoeg manifesteert zich die vaak bij algemene soorten als veldleeuwerik, graspieper, witte kwikstaart, roodborst, merel, staartmees, winterkoning en vink. Verderop wordt ingegaan op broedvogels van de Rode Lijst en soorten die kenmerkend zijn voor de verschillende landschapstypen.

Watervogels vormen de meest succesvolle groep onder de in ons land doortrekkende en overwinterende vogels. Gerekend vanaf halverwege de jaren zeventig namen de aantallen bij 42 van de 71 soorten toe. Vooral ganzen en zwanen vertoonden een sterke groei. De jaarlijkse groei remt overigens bij veel soorten in deze groep recent wel af. Kleine zwaan, taigarietgans, kleine rietgans en rotgans nemen zelfs af, waardoor ook de gemiddelde trend voor alle ganzen en zwanen samen sinds 2005/06 naar beneden wijst. Bij de overige watervogelsoorten zijn er enkele die, contrasterend met de algehele positieve teneur, zowel op de korte als lange termijn achteruitgaan. Hiertoe behoren onder andere wilde

De natte winters die momenteel in de Sahelzone optreden geven een aantal Afrika-trekkers een duw in de rug. Grasmus, rietzanger en snor waren zowel in 2010 als 2011 opvallend talrijk. Alle drie de soorten bereiken momenteel de hoogste stand sinds 1990.

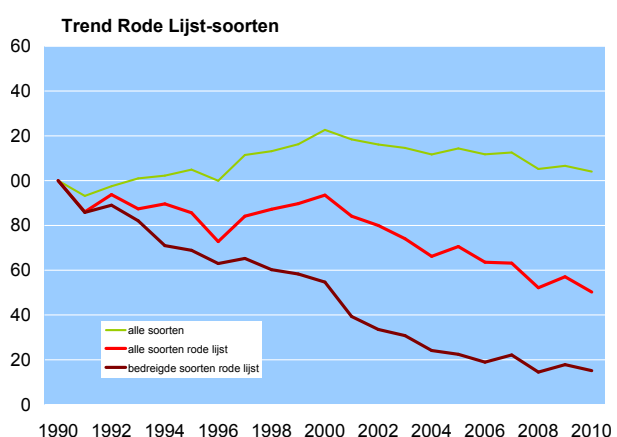
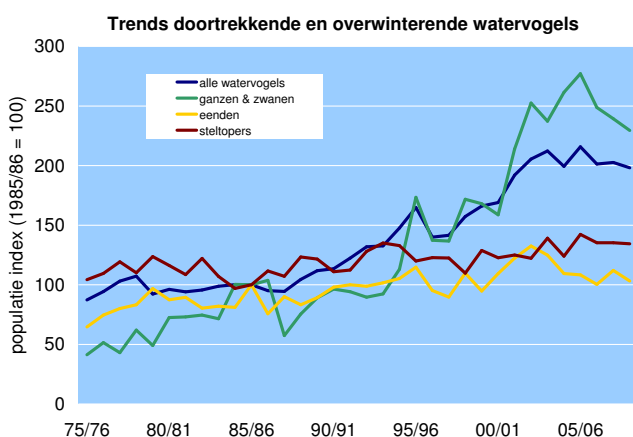
Michel Geven

Stand van de vogels 2011

eend, tafeleend, brilduiker, zwarte zee-eend, eider, waterhoen, scholekster, grote mantelmeeuw en zwarte stern.

Stagnatie bij Rode Lijst-soorten

Enkele uitzonderingen daargelaten doen Rode Lijst-soorten het blijvend slecht. Dat geldt zowel voor de hele groep van soorten, als voor alleen de bedreigde soorten. Hierdoor lopen de trends van de gezamenlijke Nederlandse broedvogels en de Rode Lijst-soorten steeds verder uit elkaar. Precair is de stand van enkele (ernstig) bedreigde soorten als korhoen, strandplevier, kempahaan, velduil, kuifleeuwerik, tapuit en grauwe gors. Het uitsterven op korte termijn als Nederlandse broedvogel lijkt in sommige gevallen onafwendbaar. Verschillende andere soorten, waaronder blauwe kiekendief, boomvalk, grutto, zomertortel, ransuil, veldleeuwerik, matkop en ringmus, zullen op grond van de huidige ontwikkeling op een volgende Rode Lijst in een zwaardere categorie vallen: "bedreigd" of "ernstig bedreigd". Torenvalk, scholekster, zwarte

Overzicht van de populatie-ontwikkelingen per soort zoals vastgesteld met de vogelmeetnetten van SOVON en CBS. Trends van wintervogels komen uit het Punt Transect Tellingen project (PTT), van watervogels uit het Watervogelproject, van algemene broedvogels uit het Broedvogel Monitoring Project (BMP) en van zeldzame broedvogels en kolonievogels uit het Landelijk Soortonderzoek Broedvogels (LSB). Behalve het PTT, maken al deze meetnetten deel uit van het Netwerk Ecologische Monitoring, een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, de provincies, Rijkswaterstaat, Gegevensautoriteit Natuur, Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Bureau voor de Statistiek. De trends zijn uitgesplitst naar twee tijdsperiodes: de eerste vanaf het begin van de tellingen, de tweede betreft de laatste 10 jaar. Voor meer informatie zie www.sovon.nl.

WINTERVOGELS	1980-2009	2000-2009	WATERVOGELS	1975/76-2009/10	1999/2000-2009/10
Blauwe Kiekendief	●	○	Aalscholver	●	●
Bonte Kraai	●	●	Bergeend	●	●
Boomklever	●	●	Blauwe Reiger	●	●
Boomkruiper	●	●	Bontbekplevier	●	●
Buizerd	●	●	Bonte Strandloper	●	●
Ekster	●	●	Brandgans	●	●
Fazant	●	●	Brilduiker	●	●
Frater	●	●	Dodaars	●	○
Gaai	●	●	Drieteenstrandloper	●	●
Geelgors	●	●	Dwerggans	●	○
Glanskop	●	●	Eider	●	●
Goudhaantje	●	●	Fuut	●	●
Goudvink	●	●	Geoorde Fuut	●	○
Graspieper	●	●	Goudplevier	●	○
Groene Specht	●	●	Grauw Gans	●	●
Groenling	●	●	Groenpootruiter	●	●
Grote Bonte Specht	●	●	Grote Canadese Gans	●	●
Grote Gele Kwikstaart	●	○	Grote Mantelmeeuw	●	●
Grote Lijster	●	●	Grote Zaagbek	●	○
Havik	●	●	Grote Zilverreiger	●	●
Heggenmus	●	●	Grutto	●	●
Holenduif	●	●	Kanoet	●	●
Houtduif	●	●	Kemphaan	●	●
Huismus	●	●	Kievit	●	●
Ijsvogel	●	●	Kleine Rietgans	●	●
Kauw	●	●	Kleine Zilverreiger	●	○
Keep	●	●	Kleine Zwaan	●	●
Klapekster	●	●	Kluut	●	●
Kneu	●	●	Knobbelzwaan	●	●
Koolmees	●	●	Kokmeeuw	●	●
Koperwiek	●	●	Kolgans	●	●
Kramsvogel	●	●	Kraanvogel	●	●
Kruisbek	●	○	Krakeend	●	●
Kuifmees	●	●	Krombekstrandloper	●	○
Matkop	●	●	Krooneend	●	●
Merel	●	●	Kuifduiker	●	●
Patrijs	●	○	Kuifeend	●	●
Pimpelmees	●	●	Lepelaar	●	●
Putter	●	●	Meerkoet	●	●
Raaf	●	○	Middelste Zaagbek	●	●
Rietgors	●	●	Nijlgans	●	●
Ringmus	●	●	Nonnetje	●	●
Roek	●	●	Pijlstaart	●	●
Roodborst	●	●	Reuzenster	●	●
Ruigpootbuizerd	●	○	Rosse Grutto	●	●
Sijs	●	●	Rosse Stekelstaart	●	●
Slechtvalk	●	●	Rotgans	●	●
Smelleken	●	○	Scholekster	●	●
Sneeuwgors	●	○	Slechtvalk	●	●
Sperwer	●	●	Slobeend	●	●
Spreeuw	●	●	Smient	●	○
Staartmees	●	●	Steenloper	●	●
Torenvalk	●	●	Stormmeeuw	●	●
Turkse Tortel	●	●	Strandplevier	●	●
Veldleeuwerik	●	●	Tafeleend	●	●
Vink	●	●	Taigarietgans	●	○
Vuurgoudhaan	●	●	Toendriarietgans	●	●
Waterpieper	●	●	Topper	●	○
Winterkoning	●	●	Tureluur	●	●
Witte Kwikstaart	●	●	Visarend	●	●
Zanglijster	●	●	Waterhoen	●	●
Zwarte Kraai	●	●	Wilde Eend	●	●
Zwarte Mees	●	●	Wilde Zwaan	●	○
Zwarte Specht	●	○	Wintertaling	●	○
			Wulp	●	●
			Zeearend	●	●
			Zilvermeeuw	●	●
			Zilverplevier	●	●
			Zwarte Ruiter	●	●
			Zwarte Stern	●	●
			Zwarte Zee-eend	●	●

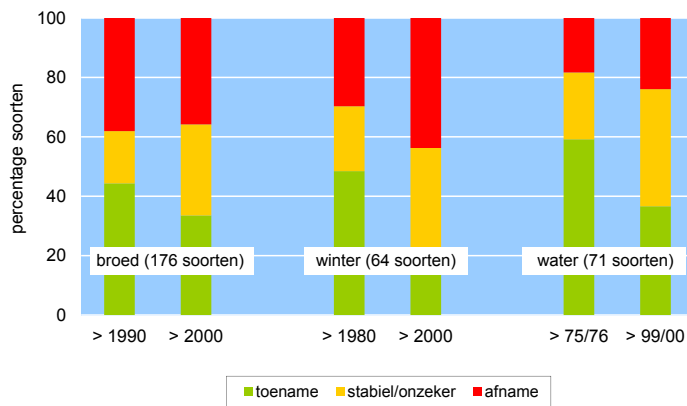
● = toename
 ● = afname
 ● = stabiel
 ○ = onzeker

BROEDVOGELS	1990-2010	2000-2010	BROEDVOGELS	1990-2010	2000-2010
Aalscholver	●	●	Krooneend	●	●
Appelink	●	●	Kruisbek	●	●
Baardman	●	●	Kuifeend	●	●
Bergeend	●	●	Kuifleeuwerik	●	●
Blauwborst	●	●	Kuifmees	●	●
Blauwe Kiekendief	●	●	Kwak	●	●
Blauwe Reiger	●	●	Kwartel	●	●
Boerenzwaluw	●	●	Kwartelkoning	●	●
Bontbekplevier	●	●	Lepelaar	●	●
Bonte Vliegenvanger	●	●	Matkop	●	●
Boomklever	●	●	Meerkoet	●	●
Boomkruiper	●	●	Merel	●	●
Boomleeuwerik	●	●	Middelste Bonte Specht	●	●
Boompieper	●	●	Middelste Zaagbek	●	●
Boomvalk	●	●	Nachtegaal	●	●
Bosrietzanger	●	●	Nachtzwaluw	●	●
Bosuil	●	●	Nijlgans	●	●
Braamsluiper	●	●	Noordse Stern	●	●
Brandgans	●	●	Oeverloper	●	○
Brielduiker	○	●	Oeverzwaluw	●	●
Bruine Kiekendief	●	●	Ooievaar	●	●
Buidelmees	●	●	Ortolaan	●	○
Buizerd	●	●	Paapje	●	○
Canadese gans	●	●	Patrijs	●	●
Cetti's Zanger	●	●	Pijlstaart	●	●
Dodaars	●	●	Pimpelmees	●	●
Draaihals	●	●	Porseleinhoen	●	●
Duinpieper	●	○	Purperreiger	●	●
Dwergstern	●	●	Putter	●	●
Eider	●	●	Raaf	●	●
Ekster	●	●	Ransuil	●	●
Fazant	●	●	Rietgors	●	●
Fitis	●	●	Rietzanger	●	●
Fluiter	●	●	Ringmus	●	●
Fuut	●	●	Roek	●	●
Gaai	●	●			
Geelgors	●	●	Roodborst	●	●
Gekraagde Roodstaart	●	●	Roodborstapuit	●	●
Gele Kwikstaart	●	●	Roodhalsfuut	●	○
Geoorde Fuut	●	●	Rosse Stekelstaart	●	●
Glanskop	●	●	Scholekster	●	○
Goudhaan	●	●	Sijs	●	○
Goudvink	●	●	Slechtvalk	●	●
Grasmus	●	●	Slobeend	●	●
Graspieper	●	●	Smient	●	○
Grauwe Gans	●	●	Snor	●	●
Grauwe Gors	●	●	Sperwer	●	●
Grauwe Kiekendief	●	●	Spotvogel	●	●
Grauwe Klauwier	●	●	Spreeuw	●	●
Grauwe Vliegenvanger	●	●	Sprinkhaanzanger	●	●
Groene Specht	●	●	Staartmees	●	●
Groenling	●	●	Steenuil	○	●
Grote Bonte Specht	●	●	Steltkluut	○	●
Grote Gele Kwikstaart	●	●	Stormmeeuw	●	●
Grote Karekiet	●	●	Strandplevier	●	●
Grote Lijster	●	●	Tafeleend	●	●
Grote Mantelmeeuw	●	●	Tapuit	●	●
Grote Stern	●	○	Tjiftjaf	●	●
Grote Zilverreiger	●	●	Torenvalk	●	●
Grutto	●	●	Tuinfluiter	●	●
Havik	●	●	Tureluur	●	●
Heggenmus	●	●	Turkse Tortel	●	●
Holenduif	●	●	Veldleeuwerik	●	●
Houtduif	●	●	Velduil	●	○
Huisbus	●	●	Vink	●	●
Huiszwaluw	●	●	Visdief	●	●
IJsvogel	●	●	Vuurgoudhaan	●	●
Kauw	●	●	Waterhoen	●	●
Kemphaan	●	●	Waterral	●	●
Kerkuil	●	●	Watersnip	●	●
Kievit	●	●	Wielewaal	●	●
Klapekster	●	○	Wilde Eend	●	●
Kleine Barmsijs	●	○	Winterkoning	●	●
Kleine Bonte Specht	●	●	Wintertaling	●	●
Kleine Karekiet	●	●	Witte Kwikstaart	●	●
Kleine Mantelmeeuw	●	●	Woudaap	●	○
Kleine Plevier	●	●	Wulp	●	●
Kleine Zilverreiger	●	●	Zanglijster	●	●
Kluut	●	●	Zilvermeeuw	●	●
Kneu	●	●	Zomertaling	●	●
Knobbelzwaan	●	●	Zomertortel	●	●
Koekoek	●	●	Zwarte Kraai	●	●
Kokmeeuw	●	●	Zwarte Mees	●	●
Kolgans	●	●	Zwarte Roodstaart	●	●
Koolmees	●	●	Zwarte Specht	●	●
Korhoen	●	○	Zwarte Stern	●	●
Krakeend	●	●	Zwartkop	●	●
Kramsvogel	●	●	Zwartkopmeeuw	●	●

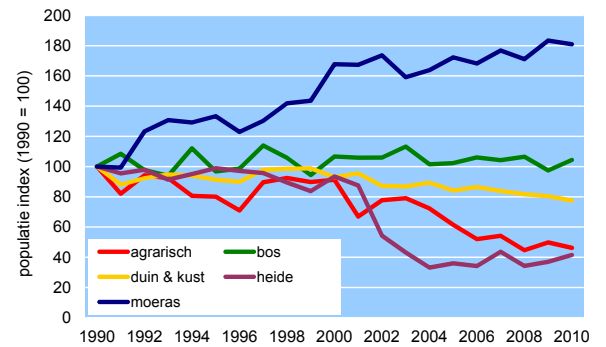
Stand van de vogels 2011

Samenvatting korte en langetermijntrends per soortgroep

Trends broedvogels: habitatspecialisten

mees en spreeuw ontbreken op de huidige Rode Lijst, maar zijn serieuze kandidaten voor een nieuwe lijst. Toch zijn er ook positieve geluiden bij enkele Rode Lijst-soorten. Verheugend zijn de opwaartse trends bij enkele moerasvogels (woudaapje, purperreiger), grauwe kiekendief, grauwe klauwier, nachtzwaluw en groene specht. Hetzelfde geldt voor de groep van soorten die op de Rode Lijst als “gevoelig” is gekarakteriseerd. Vooral grote en kleine zilverreiger zijn sinds 1990 sterk in aantal toegenomen en niet meer weg te denken uit het Nederlandse landschap.

Boerenlandvogels verder in het nauw

Het blijft slecht gaan met vogelsoorten die bij het boerenland horen. Hun aantallen zijn sinds 1990 gemiddeld ruim gehalveerd. Ze vormen daarmee bij ons, met de heidevogels, de soortgroep die het meest in de verdrukking zit. In Europese context is het zelfs de soortgroep die er het allerslechtste voorstaat (20 van 36 soorten nemen af). Dit blijkt uit onlangs gepubliceerde gegevens van de European Bird Census Council (EBCC)³, op basis van trends uit alle Europese landen. Alle maatregelen en beheerspakketten in ons land ten spijt, zijn de neergaande trends van soorten als patrijs, Kievit, grutto, watersnip en veldleeuwerik nog niet gestopt. Kemphaan en grauwe gors staan op het punt van verdwijnen, ook al vertoonde de laatste soort in 2011 een opvallende opleving (zie verderop). Ook de stand van de steenuil, sinds 1990 bijna gehalveerd, blijft op een laag niveau. Alleen enkele soorten die met gerichte soortbeschermingsmaatregelen worden geholpen, zoals ooievaar, grauwe

kiekendief en kerkuil, zitten in de lift. Momenteel is er veel discussie gaande over het nieuwe Europese gemeenschappelijke landbouwbeleid (GLB), waarvan de contouren in het najaar van 2011 door de EU zijn gepresenteerd. Natuurbeschermingsorganisaties beoordelen de voorgestelde maatregelen echter als te weinig effectief om de natuurwaarden in het agrarisch gebied duurzaam te behouden en te herstellen.

Bij de andere habitatspecialisten valt de langzame maar gestage achteruitgang van duin- en kustbroedvogels op. Van de 23 soorten die hieronder vallen, zijn er 14 waarvan de stand nu lager is dan in 1990. De zwaarste verliezen leden eider, blauwe kiekendief, kluut, stormmeeuw, velduil, tapuit en kleine barsijs. Enkele soorten die vanuit beschermingsoogpunt extra aandacht kregen (lepelaar) deden het echter goed, net als sommige nieuwkomers (zwartkopmeeuw). Opvallend is ook de toename van de graspieper, een soort die in het boerenland juist verdwijnt.

Trends blijven achter bij Natura 2000-doelstellingen

Vogels die in het kader van Natura 2000 een “verbeterdoelstelling” hebben meegekregen, of bij aanwijzing in een “ongunstige staat van instandhouding” verkeerden, doen het gemiddeld slechter dan soorten die in een “gunstige staat van instandhouding” verkeerden, en waarvoor een “behoudsdoelstelling” geldt. Vooral bij de broedvogels worden de nagestreefde doelen veelal niet bereikt. Hiertoe behoren veel soorten die tevens als bedreigd of als ernstig bedreigd op

Pauline van Marle

✦ Steenuilen namen onder andere door verlies aan broedhabitat in de afgelopen decennia sterk af. Op veel plaatsen worden gerichte maatregelen genomen om verdere achteruitgang te voorkomen. De situatie bij ons is vergelijkbaar met die in het naburige Nordrhein-Westfalen in Duitsland, dat samen met het oosten van Nederland een belangrijk Europees bolwerk voor steenuilen vormt. Ook daar is de populatie de afgelopen tientallen jaren met bijna de helft afgenomen. De koude winter van 2009/10 zorgde er voor een extra afname van bijna 10%², terwijl de kwaliteit van de broedhabitat lijdt onder de sterke opkomst van maïs (onder andere voor biogasinstallaties). Zo brokkelt dit bolwerk aan alle kanten af.

de Rode Lijst staan. De trend voor soorten met een verbeteropgave vertoont bovendien nog geen teken van herstel, en blijft gemiddeld stabiel op een laag niveau. Bij de watervogels is het verschil tussen de aantallen die momenteel worden geteld en de instandhoudingsdoelstellingen minder groot. Uitzondering zijn enkele soorten die het blijvend slecht doen, zoals topper, eider en scholekster. Van deze soorten behoorden de in 2009/10 getelde aantallen tot de laagste in de reeks.

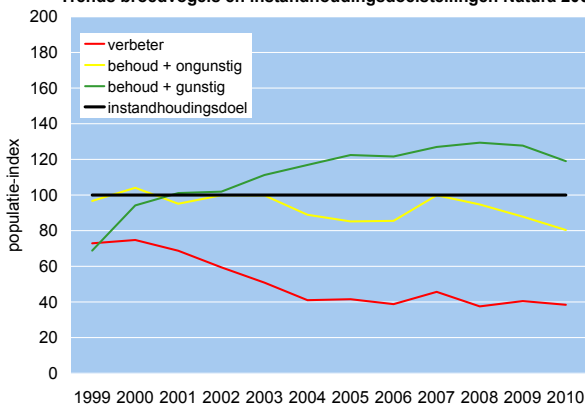

Daniele Occhiato / Buiten-Beeld

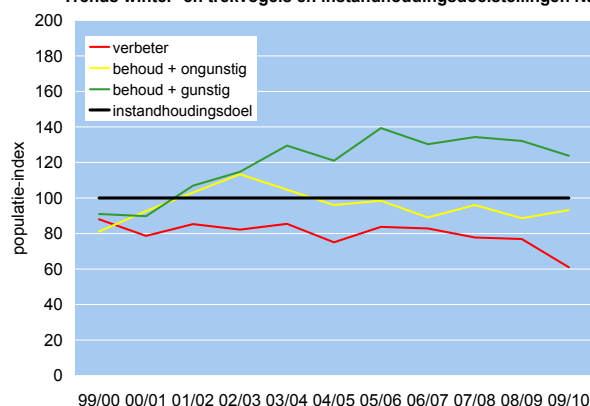
De zwarte mees behoort tot de weinige bosvogels die een duidelijk negatieve trend vertonen. Bij de broedvogels was de landelijke stand in 2010 ruim de helft lager dan in 1990. Opvallend is dat juist de bosgebieden in Midden-Nederland een achteruitgang vertonen, terwijl in Noord- en Zuid-Nederland sprake is van stabilere aantallen. De kuifmees vertoont een vergelijkbaar patroon.

Stand van de vogels 2011

Trends broedvogels en instandhoudingsdoelstellingen Natura 2000

Trends winter- en trekvogels en instandhoudingsdoelstellingen Natura 2000

Verspreiding en klimaatinvloeden

In de afgelopen jaren wezen tal van publicaties erop dat de verspreiding van vogels in Europa, zowel in de broedtijd als de winter, zich wijzigt als gevolg van klimaatveranderingen. Broedvogels die het zwaartepunt van hun verspreiding ten noorden van ons land hebben, doen het dan gemiddeld ook slechter dan soorten die voornamelijk in de omgeving van ons land broeden. Kramsvogel, fitis en matkop zijn karakteristieke voorbeelden van 'noordelijke' soorten die achteruitgang vertonen. Van de kramsvogel weten we dat ook de verspreiding in Nederland sterk is ingekrompen, bij de andere twee soorten zal een nieuw atlasproject daarover uitsluitsel moeten geven. Bij de overwinterende en doortrekkende watervogels springt de toename in het oog van soorten die normaliter ten zuiden van ons land overwinteren, zoals slobbeend, pijlstaart, kluut, zilverplevier en rosse grutto. Veel van deze soorten reageerden onmiddellijk toen de lange serie van 12 zachte winters in 2009/10 en 2010/11 werd doorbroken. Slobbeend, kluut, goudplevier, zilverplevier, Kievit en rosse grutto waren in beide koudere winters veel schaarser dan daarvoor. Enkele nogal noordelijk overwinterende soorten waren juist talrijker, waaronder wilde zwaan, nonnetje en grote zaagbek, maar het effect van de koude winters was duidelijk minder sterk dan bij de zuidelijke overwinteraars.

Bronnen: (1) LeGouar et al. 2009. Athene 14 (2): 6-28. (2) NWO 2011. Brutvogelatlas Nordrhein-Westfalens, in druk. (3) <http://www.ebcc.info/index.php?ID=459>.

Voor het eerst sinds lange tijd verbleven in de winters van 2009/10 en 2010/11 weer eens forse aantallen grote zaagbekken in Nederland. In januari 2010 ging het zelfs om 21.600 vogels: veel meer dan het gemiddelde van 8.600 in de voorgaande tien winters.

Nico van Kappel / Buiten-Beeld

De eider is een van de soorten winter- en trekvogels waar de momenteel getelde aantallen lager liggen dan de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000.

Harvey van Diek

Bos

Els Brandenhorst / Buiten-Beeld

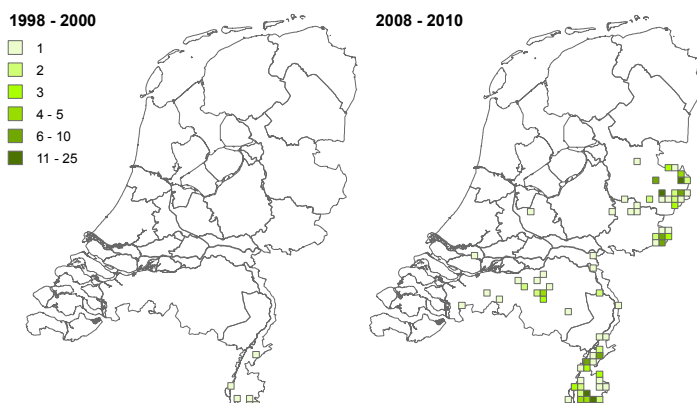
Opmars middelste bonte specht zet door

Middelste bonte spechten zijn vooral sinds 2005 sterk in opkomst. In 2011 nestelden meer dan 350 paren in Nederland; en dat bij een soort die nog maar 15 jaar als regelmatige broedvogel te boek staat. De verspreiding was aanvankelijk beperkt tot Zuid-Limburg, maar inmiddels zijn ook de Achterhoek en Twente goed bezet en is in Noord-Brabant een vierde kern ontstaan. Met kleine sprongen rukt de soort naar het noorden en westen op. In breder perspectief bezien is deze ontwikkeling een voortzetting van wat over de grens gebeurt. Nederland ligt aan de uiterste westgrens van het verspreidingsgebied. Zowel in België (alleen al Wallonië 4200 paren¹) als

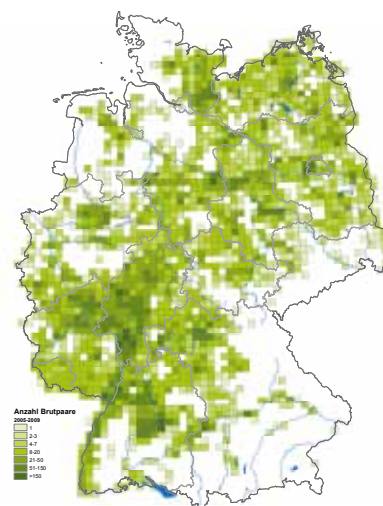
in Duitsland hebben middelste bonte spechten een ruimere verspreiding dan bij ons, en zijn ze eveneens in aantal toegenomen^{1,2}. De algehele toename wordt toegeschreven aan uitbreiding van het areaal loofbos, toenemende ouderdom van de bossen, extensivering van het bosbeheer (toename dood hout) en hogere voorjaarstemperaturen als gevolg van klimaatverandering.

Afname roofvogels in bossen op de hoge zandgronden

Buizerd, havik en sperwer, roofvogels die vanouds in de bosgebieden op de zandgronden broeden, zijn daar sinds 1990 afgenomen. Deze afname is

Verspreiding van middelste bonte specht als broedvogel in Nederland in 1998-2000 en 2008-2010, weergegeven voor 5x5 km atlasblokken³.

Verspreiding van middelste bonte specht als broedvogel in Duitsland in 2005-2009, weergegeven voor 11x11 km atlasblokken en afgeleid van het ADEBAR-project⁴.

opmerkelijk, aangezien de landelijke stand stabiel is (havik, sperwer) of zelfs vooruitgaat (buiszard). Zowel bij havik als sperwer wordt voedselgebrek genoemd als belangrijke oorzaak, bij de sperwer aanvullend op een hoog risico op predatie door haviken. Gedetailleerd onderzoek aan sperwers laat zien dat niet alleen de kwantiteit, maar ook de kwaliteit van het voedsel in het geding is ^{5,6}. Veel bosgebieden op de hoge zandgronden kennen nog steeds een te hoge eutrofiëeringsgraad (stikstofbelasting) door verzuring en vermessing (zie pagina 5). Sperwers blijken in de bossen op de arme zandgronden opvallend vaak niet aan de eileg toe te komen. Dit wordt veroorzaakt door een subtiel samenspel van gebrek aan vitamine B2 (nodig om eieren aan te maken) en beperkte opname van aminozuren (nodig om vitaminen op te slaan en te gebruiken). Dit gebrek aan aminozuren in de voedselketen, dat uiteindelijk bij de sperwer als top-predator belandt, is een gevolg van de hoge stikstofbelasting.

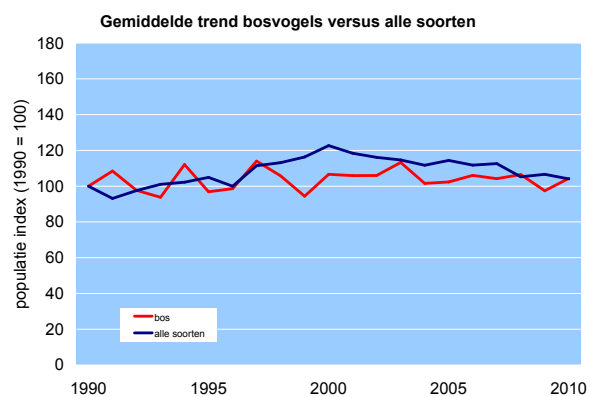
Veel bosvogels stabiel of in de plus, maar afname naaldbosbewoners

De meeste bosvogels laten stabiele of opwaartse trends zien, volgand op de eerder genoemde uitbreiding en het ouder worden van het bosareaal. Elders in Europa is het beeld vergelijkbaar, afgaande op de laatste indexcijfers van de EBCC. In Nederland zijn kleine bonte specht en boomklever de meest uitgesproken voorbeelden, met sinds 1990 ruim een verdubbeling van de stand in de bossen. Lang niet alle soorten gaat het echter voor de wind. De aantallen van sperwer en fluitser namen sinds 1990 met 45% en 70% af. Ook bij goudhaan, vuurgoudhaan, grauwe vliegenvanger, zwarte mees en kuifmees zien we recent een tendens naar afnemende aantallen.

Han Bouwmeester

Bos

Dramatische afname zomertortel

Veel vogelaars vroegen elkaar in het afgelopen voorjaar: "horen jullie nog wel zomertortels?". Sinds 1990 nam de stand van de zomertortel met 75% af, maar die ontwikkeling borduurt voort op een achteruitgang die al sinds de jaren zestig gaande is. In de ons omringende landen is de situatie vergelijkbaar, maar in Oost-Europa zou de stand stabiel zijn. Zomertortels worden driedubbel in de tang genomen. Tijdens de (voorjaars)trek zijn ze in Zuid-Europa blootgesteld aan een hoge jachtdruk (schatting van tenminste 2,36 miljoen vogels⁷), terwijl de West-Afrikaanse overwinteringsgebieden te lijden hebben onder droogte, boskap en andere habitatveranderingen. Bovendien verslechtert de kwaliteit van het leefgebied in de broedtijd⁸. Onderzoek in Groot-Brittannië⁹ toont aan dat zomertortels worden geconfronteerd met verlies aan broedhabitat en vooral een sterk verminderd voedselaanbod als gevolg van intensiever agrarisch landgebruik. Ze slagen er niet meer in om de benodigde twee broedsels groot te brengen. Vergelijkbare processen spelen vrijwel zeker ook in ons land een belangrijke rol.

Bronnen: (1) Dehem & LeHaye 2010. Atlas des oiseaux nicheurs de Wallonie 2001-2007. (2) NWO 2011. Brutvogelatlas Nordrhein-Westfalens; in druk. (3) SOVON 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels. (4) Stiftung Vogelmonitoring Deutschland und Dachverband Deutscher Avifaunisten 2012; in voorbereiding (<http://www.dda-web.de/index.php?cat=adebar&subcat=hintergrund>). (5) van den Burg 2002. Limosa 75: 159-168. (6) van den Burg 2011. Vogelnieuws 02/03: 22-23. (7) Hirschfeld & Heyd 2005. Berichte zum Vogelschutz 42: 47-74. (8) Zwarts et al. 2009. Living on the edge. (9) Browne et al. 2004. Bird Study 51: 1-11.

Heide en duinen

Peter Eekelder

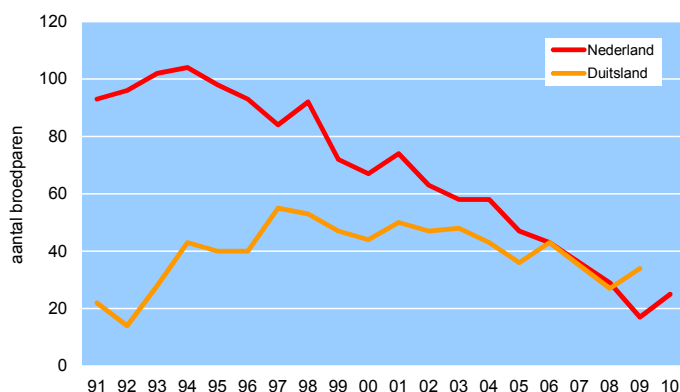
Teloorgang blauwe kiekendief op de Wadden

De duinen van de Waddeneilanden waren lange tijd het laatste bolwerk van broedende blauwe kiekendieven in Nederland. Vooral in de laatste tien jaar is die positie sterk verzwakt en nam de populatie met meer dan de helft af. Na een scherpe afname in 2009 was er in 2010 een kleine opleving te bespeuren (toename landelijk van 17 naar 25 paren), mede door het opduiken van nieuwe broedparen in de akkers van Oost-Groningen. Het is echter maar de vraag of dit de afname in het Waddengebied kan compenseren.

De afname op de Nederlandse eilanden is opvallend wanneer we naar de trend op naburige Duitse Waddeneilanden kijken. De soort handhaaft zich daar beter dan bij ons¹. Wat kan deze contrasterende ontwikkeling verklaren? Op de Nederlandse eilanden is het broedsucces in sommige jaren laag; in 2009 werden maar 29 jongen vliegvlug². Toch verklaart dit niet de snelheid van de afname². Onderzoek

wijst erop dat de kiekendieven al lange tijd worden geconfronteerd met een verminderd aanbod aan vooral grote prooien als konijn en fazant³. Begin jaren negentig werd dit nog gecompenseerd door jaren met een overvloedig muizenaanbod. Als daar geen sprake van is, of de beschikbare muizen klein zijn (Terschelling) dan wel moeilijk vangbaar, blijken de voedselomstandigheden ontoereikend^{3,4}. Dat de Duitse vogels het beter doen, kan samenhangen met de nog steeds florerende konijnenpopulaties op enkele Duitse eilanden. Een belangrijk verschil met de Nederlandse situatie is bovendien de verhoudingsgewijs korte afstand tussen de eilanden en het vasteland, waar eveneens gejaagd kan worden. Ook van vogels van Texel en Schiermonnikoog is bekend dat ze op het vasteland voedsel zoeken. De Texelse vogels hebben ook nog eens uitgebreide poldergebieden op het eiland zelf tot hun beschikking. Dit zou de stabiele broedpopulatie hier en de geringe variatie in broedsucces mede kunnen verklaren.

Blauwe kiekendief in Nederland en Duitse waddeneilanden

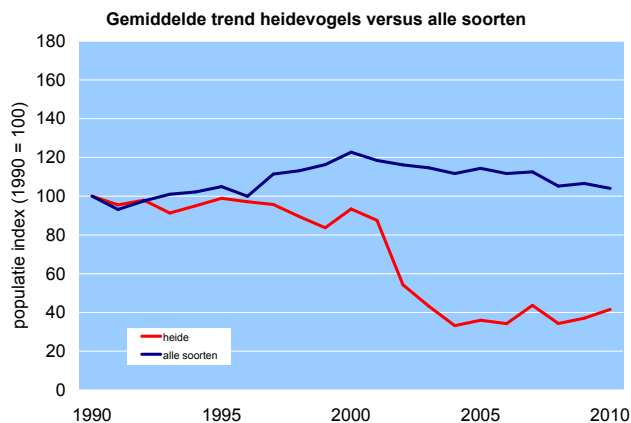

Heidesoorten stabiel op laag niveau

De gemiddelde trend van heidesoorten vertoont recent geen verdere afname. De stand van wintertaling, wulp en korhoen schommelt rond de laagste stand sinds 1990 en twee soorten zijn uitgestorven (duinpieper, klapekster). Daar staan overwegend positieve trends tegenover van geoorde fuut, nachtzwaluw, boomleeuwerik en roodborsttapuit. Het aantal korhoenders bereikte in 2011 de laagste stand ooit (4 hanen en 10-12 hennen).

Broedende klapeksters verdwenen, wintergasten toegenomen

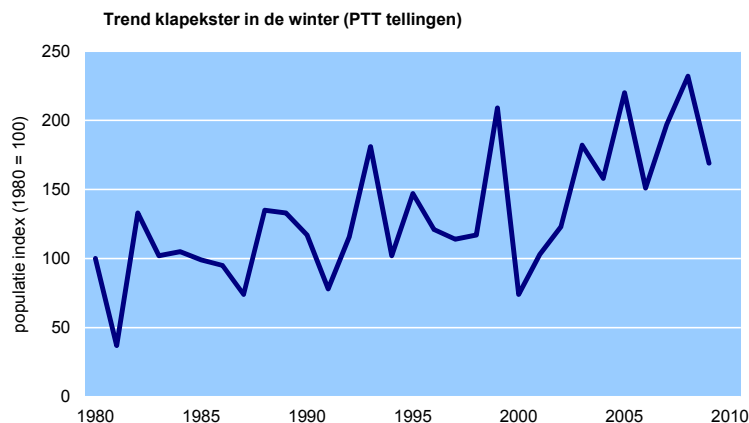
Als broedvogel is de klapekster in Nederland al ongeveer tien jaar verdwenen. Als doortrekker en wintergast is de soort echter nog op veel plaatsen te vinden. Bij de laatste landelijke tellingen van december 2010 en januari 2011, georganiseerd door www.waarneming.nl, werden 134 klapeksters opgespoord⁵. De meeste waren te vinden in Drenthe,

Gelderland en Noord-Brabant. Resultaten van het Punt-Transect-Tellingenproject (PTT) vertonen sterke jaarlijkse fluctuaties, maar wijzen op een toename sinds 1980. In 2012/13 gaat in het kader van het Jaar van de Klauwieren extra aandacht uit naar overwinterende klapeksters. Er zal onder andere worden onderzocht hoe het voorkomen samenhangt met het beheer van de terreinen.

Opgeprikte kikker in 'provisiekast' van klapekster. Foto: Peter Eekelder.

De roodborsttapuit gaat het, als één van de weinige heidevogels, voor de wind. Landelijk vervijfvoudigde de stand sinds 1990. In feite gaat het grotendeels om populatieherstel, want rond 1980 verdween de soort in grote delen van Oost-Nederland uit het cultuurland. Pas vanaf 1990 verscheen hij weer op veel plaatsen op het toneel. Flokerende populaties in heide- en natuurterreinen, gestimuleerd door gunstig terreinbeheer (terugdringen verbossing, extensieve begrazing) fungeerden deels als brongebied. Of roodborsttapuiten inmiddels alle oude broedplaatsen hebben heroverd, of zelfs hun verspreiding wisten uit te breiden, kan een volgend atlasproject aantonen.

Bronnen: (1) Dierschke 2008. Vogelkundliche Berichte Niedersachsens 40: 459-465. (2) Klaassen et al. 2010. SOVON-Onderzoeksrapport 2010/08. (3) de Boer & Klaassen 2007. Limosa 80: 129-138. (4) van Oosten et al. 2010. Rapport DKI 2010/dk129-O. (5) Broere & de Vries. www.waarneming.nl

Kust en wad

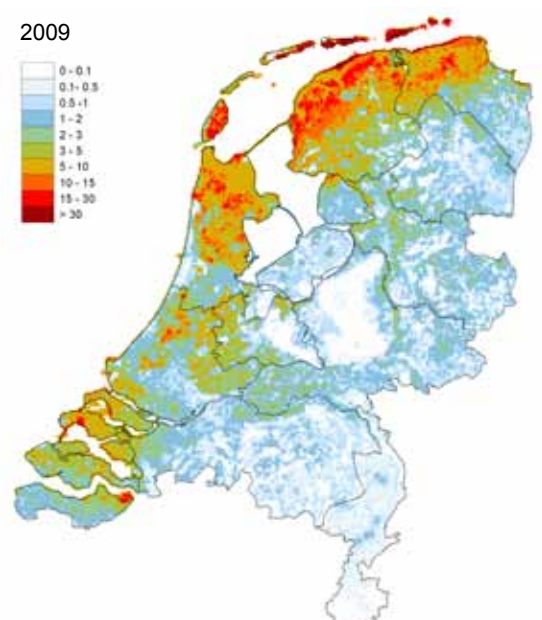
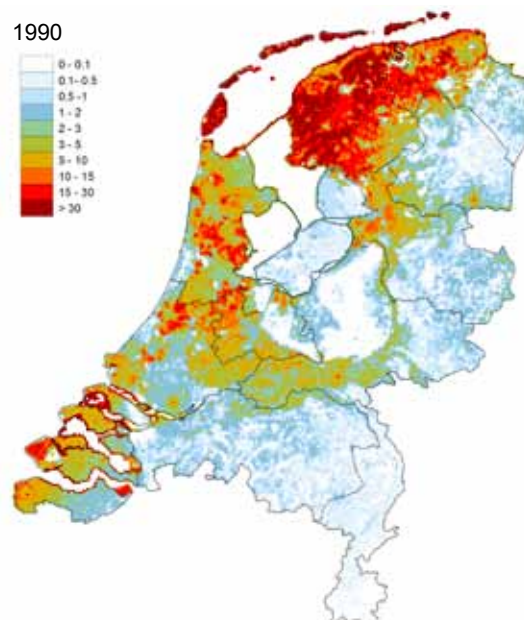

Harvey van Diek

Nieuwe verspreidingskaart scholekster

Scholeksters zijn de afgelopen jaren sterk achteruitgegaan. De stand is sinds 1990 met ruim 60% afgenomen, zowel in het boerenland als de Waddenzee. Hoe deze afname uitpakt op de verspreiding, laat zich aflezen aan de hand van gegevens verzameld in het kader van het Jaar van de Scholekster¹. De dichtheden in 2009 zijn vrijwel overal lager dan in 1990. Het broedareaal in met name het rivierengebied, het Utrechts-Hollands veenweidegebied en Noordwest-Overijssel kromp fors in, terwijl gebieden met hoge broeddichtheden in Noord-Holland en Friesland schaars werden.

Een belangrijke oorzaak voor de neergang is de tekortschietende reproductie. In de Waddenzee wordt dit veroorzaakt door een te laag voedselaanbod, het optreden van stormvloed en plaatselijk wellicht ook predatie door vossen en verruiging van kwelders. In het binnenland kampt de scholekster met dezelfde problemen als andere weidevogels, en zorgen vroeg en vaak maaien en verdroging eveneens voor aanhoudend slechte broedresultaten. Daarnaast is ook het voedselaanbod in de winter onvoldoende. Het is aannemelijk dat de scholekster door de huidige afname een prominente plaats krijgt op de nieuwe Rode Lijst van Nederlandse broedvogels.

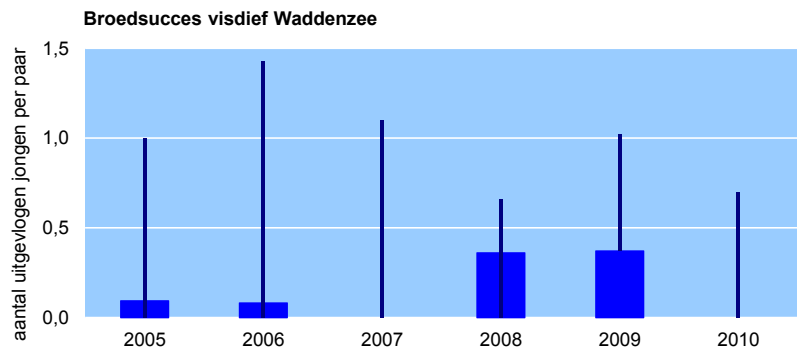
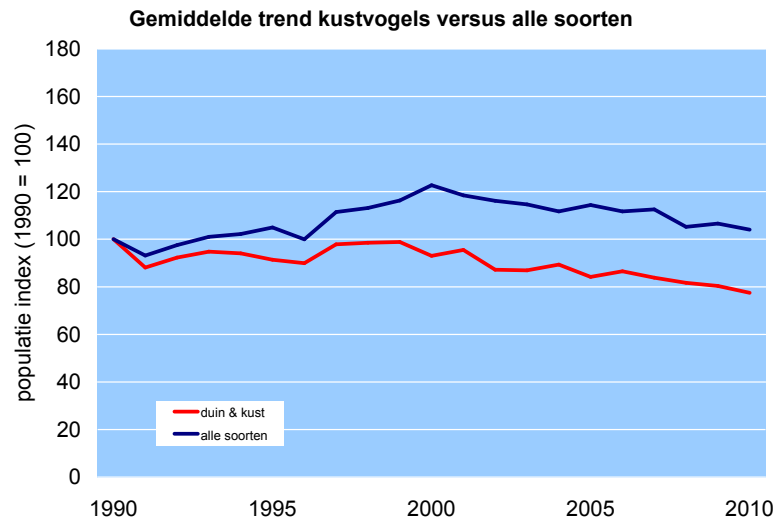
 Verspreiding van scholeksters in 1990 en 2009, afgeleid uit gegevens die bij het Jaar van de Scholekster werden verzameld en die zijn gemodelleerd aan de hand van een grote hoeveelheid landschappelijke kenmerken.

Contrasterende ontwikkelingen kustbroedvogels

Bij de kustbroedvogels zien we een scherpe tweedeling in ontwikkelingen. Tegenover goed presterende soorten als lepelaar, zwartkopmeeuw en grote stern staat een afname van meer dan 40% bij andere karakteristieke kustbroeders als kluut, scholekster, strandplevier en stormmeeuw. Duinbroeders als blauwe kiekendief, velduil en tapuit doen het nog slechter en balanceren op de rand van uitsterven. De aanvankelijke toename van de kleine mantelmeeuw lijkt momenteel te stabiliseren, mogelijk als gevolg van aanhoudend slechte broedresultaten. Opvallend is de toename van de graspieper, die op de kwelders van het Waddengebied in steeds hogere dichtheden broedt (maar in het boerenland juist afneemt). Deze soort profiteert waarschijnlijk van de verminderde begrazingsdruk op de kwelders, en de daardoor ontstane gunstige broedhabitat.

Aanhoudend slechte broedresultaten broedvogels Waddenzee

Alle acht soorten kustbroedvogels die sinds 2005 in de Waddenzee met behulp van het reproductiemeetnet worden gevolgd, brengen op de meeste plaatsen te weinig jongen groot om de populatie op termijn op peil te houden. Vooral scholekster, kluut, kleine mantelmeeuw, zilvermeeuw, visdief en noordse stern laten aanhoudend slechte broedresultaten zien. De oorzaken zijn divers. Voedselschaarste en predatie, maar ook het frequente optreden van stormvloed in het broedseizoen, zoals op 18-19 juni 2011, vormen belangrijke oorzaken voor het mislukken van broedgevallen. Lepelaar en grote stern, die pas recent op grote schaal worden gevolgd, vergaat het duidelijk beter dan de hiervoor genoemde soorten. Echter, ook de grote stern deed het in 2011 slecht: de grote kolonie op Griend noteerde het slechtste broedseizoen in de reeks vanaf 1985.

➤ *Broedsucces van visdief in de Waddenzee. Weergegeven is de mediaan, het minimum en maximum aantal uitgevlogen jongen per paar over alle kolonies. Voor het in stand houden van de populatie zijn ongeveer 1,75 jong/paar nodig.*

Bronnen: (1) Ens et al. 2011. SOVON-onderzoeksrapport 2011/13.

➤ *De strandplevier is één van de zeldzaamste Nederlandse kustbroedvogels aan het worden. In 2010 werden 170-200 paren geteld, waarvan het overgrote deel in het Deltagebied nestelt. Sinds 1990 ging de landelijke stand met bijna 70% achteruit. Verstoring op de broedplaatsen, maar ook gebrek aan habitatdynamiek, vormen belangrijke oorzaken. Tijdelijke broedplaatsen in de vorm van bijv. opspuiterreinen of aangelegde eilanden werden inmiddels door vegetatiesuccessie op veel plaatsen ongeschikt.*

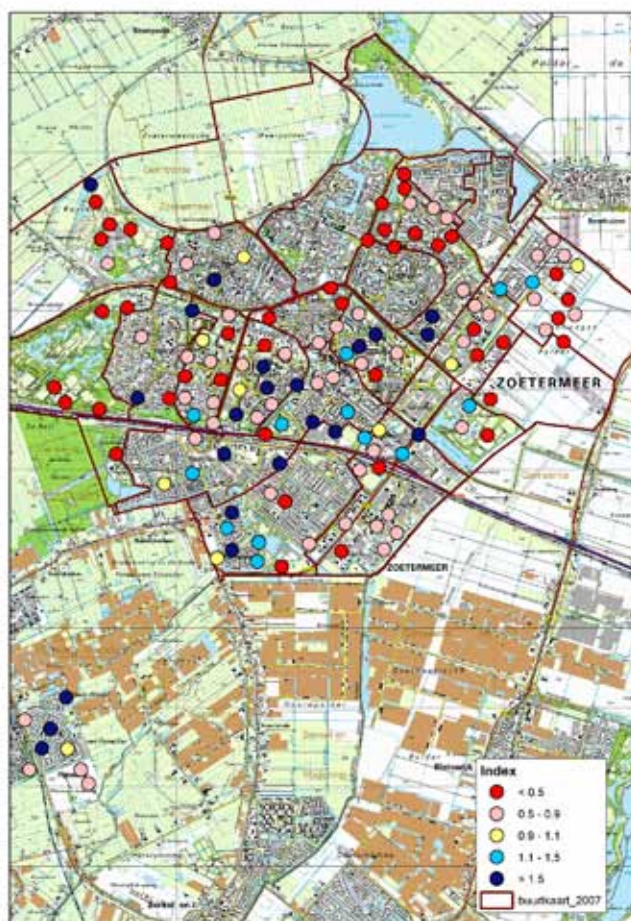
Stad

Harvey van Diek / Buiten-Beeld

MUS-tellingen gebruikt bij stadsvogelbeleid

Met de in de Vogelbalans 2010 gepresenteerde stadsvogelindicator van Vogelbescherming Nederland en SOVON wordt niet alleen een landelijk overzicht gegeven van de toestand van stadsvogels. Er kan ook op gedetailleerde schaal worden nagegaan of wijken en buurten meer of minder vogels aantrekken dan verwacht, en zo ja voor welke soortgroepen dat geldt. Zo laat een uitwerking van gegevens van het Meetnet Urbane Soorten (MUS) voor Zoetermeer zien dat huizenbroeders als gierzwaluw, huismus, spreeuw en kauw vooral in het centrum en zuiden van de stad goed zijn vertegenwoordigd. De randen in het westen en oosten doen het beduidend minder. Deze uitkomsten zijn vertaald in een advies wat betreft groenbeheer of aanpassing in onderhoud of verbetering van nestgelegenheden. De kaart toont goed de buurten waar winst te behalen valt of waar het beter is om bijvoorbeeld in te steken op een andere groep. Een aanvullend veldbezoek kan helpen om de uitkomsten beter te verklaren en nadere adviezen te verstrekken. Alle MUS-tellers leveren hiermee direct een bijdrage aan de stadsvogelindicator.

 Kaart van Zoetermeer met per wijk aangegeven hoe de stand van de stadsvogels is, afgeleid uit de stadsvogelindicator van Vogelbescherming Nederland en SOVON. Hiervoor worden de getelde aantallen in MUS vergeleken met aantallen die waren voorspeld op grond van vergelijkbare telpunten, rekening houdend met onder andere de ligging in Nederland, het bodemtype en de kenmerken van de bebouwing.

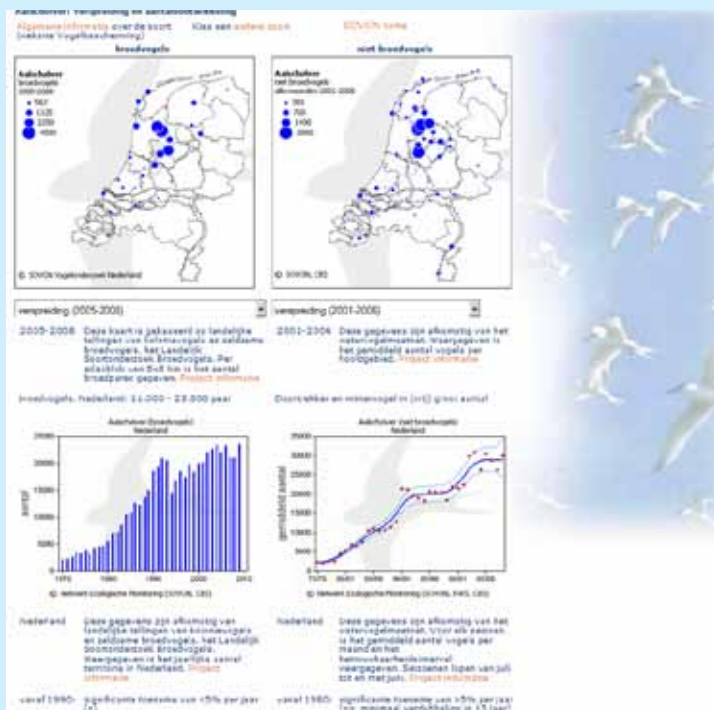
Bedankt!

De Vogelbalans 2011 is het resultaat van vele tienduizenden uren veldwerk door een groep van ruim 7.500 vrijwillige vogeltellers. Dankzij hun inzet is het mogelijk de Nederlandse vogelstand elk jaar zo gedetailleerd in kaart te brengen en daarvan verslag te doen. In de regio worden de tellingen gecoördineerd door de districts- en regiocoördinatoren van SOVON. Bij de uitvoering en rapportage van de tellingen wordt voorts nauw samengewerkt met soortspecialisten, terreinbeheerders en enkele andere instanties.

Verantwoording

De gegevens die in de Vogelbalans 2011 worden gepresenteerd zijn voornamelijk gebaseerd op resultaten van de monitoringprojecten van SOVON, tenzij anders aangegeven in de bronvermelding aan het eind van elk hoofdstuk. De meeste van deze tellingen zijn onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (www.netwerkecologischemonitoring.nl), een samenwerkingsverband van onder andere het Ministerie van Economische zaken, Landbouw en Innovatie, de provincies, Rijkswaterstaat, Gegevensautoriteit Natuur, Planbureau voor de Leefomgeving en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Achtergronden van de telmethodes en de manier van gegevensbewerking zijn te vinden op www.sovon.nl en in de jaarrapporten.

Voor actuele informatie over de vogelstand, per soort en voor alle Natura 2000-gebieden, kijk op www.sovon.nl/soorten en www.sovon.nl/n2000.

Tel mee!

SOVON organiseert het hele jaar door vogeltellingen voor enthousiaste vrijwilligers, van een eenvoudige tuinvogeltelling tot gespecialiseerde controles van lotgevallen van nesten. De tijdsinspanning varieert al naar gelang de aard van een project. Zo kan de tuinvogeltelling eenmaal per jaar vanuit de luie stoel worden uitgevoerd terwijl andere tellingen een maandelijkse inspanning vragen. De beloning is er niet minder om: in alle gevallen levert het prachtige vogelbelevissen op en kan de eigen kennis worden aangescherpt. En niet te vergeten: het levert een waardevolle bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelstand, zoals in deze vogelbalans gebundeld. Voor deelname aan tellingen is enige (basale) vogelkennis wel vereist. Om je deze eigen te maken worden cursussen georganiseerd en is oefenmateriaal beschikbaar, bijvoorbeeld de nieuwe internetmodule 'Thuis in 't veld'.

Kijk voor meer informatie op www.sovon.nl/projecten, www.sovon.nl/cursussen en www.sovon.nl/vwg.

Colofon

Tekst

Kees Koffijberg

Eindredactie

Fred Hustings

Vormgeving en fotoredactie

Peter Eekelder & Harvey van Diek

Analyses

Lara Marx & Erik van Winden

Ondersteuning en begeleiding

Arjan Boele, Symen Deuzeman, Bruno Ens, Ruud Foppen, Christoph Grüneberg (DDA), Menno Hornman, Olaf Klaassen, David Kleijn (Alterra), Willem van Manen, Maja Roodbergen, Stefan Sudmann (NWO), Jan Schoppers, Wolf Teunissen, Chris van Turnhout, Carolyn Vermaen & Rob Vogel.

Drukwerk

van Mameren Repro

Foto's omslag en middenkatern:

Peter Eekelder

© 2011 SOVON Vogelonderzoek Nederland

Overname van informatie uit de Vogelbalans is toegestaan met bronvermelding SOVON 2011.

Postbus 6521, 6503 GA Nijmegen.

Telefoon 024-7410410, Email info@sovon.nl.

www.sovon.nl.

www.sovon.nl/vogelbalans

Bijzondere broedvogels

Twee nieuwe soorten deden hun intrede op de Nederlandse broedvogellijst. In Friesland kwam een paartje **nonnetjes** tot broeden, en in Flevoland bracht een mannetje **citroenkwikstaart**, gepaard met een gele kwikstaart, drie jongen groot in een bietenperceel. In beide gevallen gaat het om vestigingen ver ten westen van het reguliere broedgebied. Minder onverwacht was de uitbreiding van de **zeearend**. Vanaf 2006 nestelt jaarlijks een paartje in de Oostvaarderplassen. Ondanks enige aanzetten daartoe leek het elders niet tot vestiging te komen. In 2011 kwamen echter zeearenden tot broeden in het Lauwersmeer (één jong uitgevlogen) en Zwarte Meer (mislukt). Enige verdere uitbreiding is wel te verwachten. Nog even, en er broeden meer zeearenden in Nederland dan **korhoenders** of **kuifleeuweriken**, soorten waarvan het aantal tot een handvol teruggezakt is. De **kraanvogels** in het Fochteloërveen, vier paren dit jaar, brachten geen jongen groot. In de broedperiode werd het gebied geteisterd door heidebranden, met veel verstering ten gevolge.

Roy Slaterus

Verschillende akkervogels kenden in 2011 een goed seizoen. **Kwartels** waren volop te horen in grote delen van het land. Vergelijkbaar invasieachtig optreden wordt maar eens in de 5-10 jaar vastgesteld, maar de aantallen in 2011 zouden nog wel eens hoger kunnen uitpakken dan tijdens de grote influx in 1997. Van de **kwartelkoningen** daarentegen werden maar net iets meer dan 100 roepende mannetjes gevonden, waarvan de meeste in het Oost-Groningse Oldambt. De Werkgroep Grauwe Kiekendief stuitte tijdens het onderzoek naar grauwe kiekendieven in dat gebied op 8 zingende **grauwe gorzen**: een soort waarvan de dagen in ons land geteld leken, maar die zich blijkbaar nog niet gewonnen geeft en plaatselijk profiteert van maatregelen om akkernatuur te verbeteren.

Harvey van Diek

Harvey van Diek

Roofvogelrijke herfst

Worden we in ons land normaliter niet al te zeer verwend met roofvogels op trek, in het najaar van 2011 was het anders. Er werden minstens 50 **steppekiekendieven** gezien, meer dan in de hele vorige eeuw bij elkaar. Misschien houdt dat verband met nieuwe vestigingen ver ten noorden van het gebruikelijke broedgebied, zoals in Finland (minstens 5 broedparen). Alleen al op Falsterbo, de zuidpunt van Zweden, werden bij dagelijkse trektellingen 43 steppekiekendieven gezien (jaargemiddelde was 2!). Het is aannemelijk dat een deel van deze vogels ook Nederland passeerde.

Krachtige zuidoostenwinden in de belangrijkste trekperiode brachten ook een ware trek golf van vooral Zweedse **buizerds** over ons land. Dat kondigde zich in de namiddag van 13 oktober aan en zette door tot en met 16 oktober. De Nederlandse trektellers zagen bijna 26.000 buizerds passeren, met soms bijna 900 per dag op een enkele telpost. Aantallen die wijzen op grootschalige westwaartse verplaatsing van de trekbaan. In het kielzog van deze stroom passeerden ook opvallend veel **ruigpootbuizerds** en **blauwe kiekendieven**. Blijkbaar kenden deze soorten weer eens een goed broedseizoen in het noorden van Europa. Voor het eerst sinds lange tijd waren daar ook geluiden te horen van een goed lemmingjaar, wat de voedselsituatie voor deze roofvogels zal hebben verbeterd.

Arjan Boele